

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Põhikooli mitme aine õpetaja õppekava

Pille Ilisson
KIUSAJATE, OHVRITE JA KIUSAMISEGA MITTESEOTUD ÕPILASTE HINNANGUD
OMA EMOTSIOONIDELE JA MEELEOLULE
Magistritöö

Juhendaja: kaasprofessor Kristi Kõiv

Tartu, 2024

Kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangud oma emotsioonidele ja meeleolule

Kokkuvõte

Antud töö eesmärgiks oli võrrelda kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnanguid oma emotsioonide ja meeleolu kohta. Uuringu esimeses osas selgitati uurimuses osalejate hulgast (N=166) välja kiusajad (N=18), ohvrid (N=11), kiusamisega mitteseotud (N=137). Uuringu teises osas anti kolme uuritava grupi uuritavate poolt hinnang tunnete ja meeleolule enesekohase ankeedi alusel. Võrreldes kolme uuritava grupi hinnanguid oma positiivsete ja negatiivsete emotsioonide kohta üldse, selgus, et kiusajad ja ohvrid väljendasid sagedamini endaga seotud negatiivseid emotsioone (sh viha, piinlikkus, küündimatus, kaugelolev) kui kiusamisega mitteseotud õpilased. Ohvrid, võrreldes kiusamisega mitteseotud õpilastega, hindasid oma meeleolu madalamaks hommikul kõigi kolme päeva osa (hommik, lõuna, õhtu) lõikes. Kiusajate ja ohvrite kirjeldustes oma meeleolu kohta ilmsid erinevused kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutega hommikul, lõunal, õhtul, kusjuures nii ohvrite kui kiusajate kirjeldused oma hommikuse meeleolu kohta olid negatiivsed.

Märksõnad: kiusamine, kiusaja, ohver, emotsioonid, meeleolu

The rating of emotions and frame of mind of bullies, victims and students not involved in bullying

Abstract

The purpose of this thesis was to compare ratings of emotions and frame of mind of the bullies, victims and students not involved in bullying. In the first part of the thesis, participants (N=166) were categorised into bullies (N=18), victims (N=11) and students who were not involved in bullying (N=137). In the second part of the thesis participants from the three groups were given self-assessment questionnaires relating to their rating of emotions and frame of mind. Comparing the three groups assessments about their positive and negative emotions, it was found that bullies and victims expressed more negative self-related emotions (including anger, embarrassment, inadequacy, alienation) than those who were not involved in bullying. Victims, compared to the students not involved, rated their emotions and frame of mind lowest in the mornings across all three parts of the day (morning, noon, evening). Differences emerged in the description of emotions between bullies, victims and non-involved

students at morning, noon and evening, with both bullies and victims describing their emotions and frame of mind lowest in the mornings.

Keywords: bullying, bully, victim, emotions, frame of mind.

Sisukord

Sissejuhatus	5
Teoreetiline ülevaade	6
Töö eesmärk ja uurimisküsimused	11
Metoodika.....	11
Valim	11
Mõõtevahendid	11
Protseduur	13
Andmeanalüüs	13
Tulemused	14
Kiusamiskäitumise levimus	14
Hinnangud emotsioonidele	15
Meeleolu hinnang kolme päeva osa lõikes: hommik, lõuna, õhtu.....	17
Arutelu.....	22
Tänu sõnad	25
Autorsuse kinnitus.....	25
Kasutatud kirjandus.....	26

Sissejuhatus

Kiusamine on levinud probleem, mis ei peaks kuuluma lapse suureks saamise juurde.

Koolikiusamisega on ühel või teisel viisil seotud ligi 20 protsenti õpilastest (Sullivan et al., 2004; Kõiv, 2001; Kõiv, 2003; Kõiv, 2006). Kiusamine võib olla individuaalne või grupiviisiline tegevus. Sagedamini on kiusajaks üks poiss, kõige harvemini on kiusajaks üks tüdruk. Nende vahele mahuvad veel järgmised kiusamise juhud: kiusajateks mitu poissi; kiusavad poisid koos tüdrukutega; kiusajateks mitu tüdrukut (Kõiv, 2006).

Kiusamisega kaasnevad negatiivsed tagajärjed, mis toovad kaasa kiusamisega seotud õpilastel erinevaid füüsilise ja vaimse tervise probleeme. Ohvrid tunnevad hirmu ja häbi või ei tunne mingeid emotsioone kiusamisakti ajal, neutraliseerides ja normaliseerides agressiooni. Kiusajatel on puudujääke oskuses asetada enda ohvri asemele ja näha situatsiooni teise vaatenurgast, mis peegeldab empaatiavõimes puudujääke ning enamik agressoreid on kogenud emotsioonide puudumist, kui nad kiusatuid väärkohtlesid (Sampaio et al., 2015). Kiusamise laialdane levik tekitab muret nii kiusamise põhjustatud kannatuste kui ka kiusamise pikaaegse mõju pärast (Thompson, et al 2008).

Kiusatavad õpilased võivad kaotada koolirõõmu, keskendumis- ja õppimisvõime langeb, enesehinnang langeb. Kiusajad võivad hakata arvama, et agressiooniga on võimalik tõhusalt saada seda, mida nad tahavad (Sharp & Smith, 2004) Lapsepõlves kogetud kiusamine võib avaldada kahjulikku mõju ka hilisematele sotsiaalsetele suhetele, füüsilisele tervisele (Arseneault, 2017).

Tekib küsimus, milline on kiusamistegevuses osalenute - kiusajate ja ohvrite emotsionaalne taust seoses positiivsete ja negatiivsete tunnetega, kusjuures võib täheldada, et emotsionaalsete ja käitumisraskustega laste emotsionaalne taust on negatiivne (Bowers, 2005). Kas sama tendentsi võib täheldada kõigi kiusamistegevuses osalejate puhul?

Töö eesmärgiks oli võrrelda kiusajate, ohvrid ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnanguid oma emotsioonide ja meeleolu kohta.

Teoreetiline ülevaade

Kiusamine on agressiivne käitumine, kus kiusaja tahtlik tegevus teeb ohvrile kahju või valu. Eristada võib otsest kiusamist, mille alla kuuluvad nii füüsiline (juustest kiskumine, togimine, löömine ja muul kombel haiget tegemine, asjade äravõtmine jms) kui psühholoogiline (narrimine, naeruvääristamine, sotsiaalne isolatsioon, hüüdnimedega nimetamine, süüdistamine vms) kiusamine (Kõiv, 1997; Kõiv 2001; Kõiv, 2006; Leipäla 1999). Kaudne kiusamine hõlmab inetute kuulujuttude levitamist või kellegi kõrvale tõrjumist (Sharp & Smith, 2004). Ignoreerimine on õpilaste arvates väga raskesti talutav agressiooni vorm - lõpetatakse ohvriga suhtlemine füüsilisi ega verbaalseid käitumisviise kasutamata (Leipäla, 1999). Kaudse agressiooni puhul lisandub kolmas osapool, kes vahendab kuulujutte või hüüdnimedega kutsumist, seda nimetatakse suhetega seotud vägivallaks. Kiusamine võib reaalses elus toimuda nii ühe kui ka mitme kiusamise liigi kombinatsioonina. Füüsiline kiusamine ei too kaasa ainult nähtavaid vigastusi, vaid on ohvrile ka psühholoogiliselt kahjustav (Kõiv, 2006). Nooremate õpilaste puhul saab rääkida rohkem füüsilisest agressioonist kiusamisena omavahelises suhtes. Vanemas kooliastmes võib füüsiline agressioon asenduda vaimse agressiooniga. Ohvrite jaoks põhjustavad mõlemad kannatusi (Leipäla, 1999).

Kiusamine võib kesta kaua, mõnikord nädalaid, mõnikord lausa kuid ja isegi aastaid. Ohvril on keeruline ennast kaitsta, kuna kiusamine võib tihtipeale olla tingitud võimu kuritarvitamisest ning kiusaja soovist domineerida ja hirmutada (Sharp & Smith, 2004). Kiusaja võib võimu saada teadmistest inimese haavatavusest (nt välimus, õpiprobleem, perekondlik olukord, isikuomadused) ning kasutada seda ohvri kahjustamisel (Menesini & Salmivalli 2016). Kiusamisel on varjatud iseloom: vanemate ja õpetajateni jõuab umbes 15% kiusamisjuhtudest; arvatakse, et kiusamisega puutub kokku väga väike osa lastest; eakaaslaste väga vähene kiusamisjuhtudesse sekkumine; ohver ei otsi abi (Kõiv, 2001).

Oluline on õpilastele teadvustada, et ükski kiusamise liik pole aktsepteeritav (Kõiv, 2006). Kiusamise kui agressiooni spetsiifilised tunnused: korduvus ja asümmeetrilised võimusuhted: ohver füüsiliselt kiusajast nõrgem, grupp kiusab indiviidi (Kõiv, 2001; Olweus, 1994).

Kiusamist tuleb eristada kaklusest, mis on küll agressiivne käitumisviis, aga sageli ühekordne ning osalejad enamasti võrdsed (Smith, 2016; Kõiv, 2001). Veel peab kiusamist eristama narrimisest, kui see jääb oma iseloomult sõbralikuks tegevuseks, mille eesmärk pole teisele haiget teha (Kõiv, 2006).

Poiste kiusamise vormid on otsesed ja füüsilisemad, kiusatakse üksi või väikese grupina. Tüdrukud kiusavad enamasti rühmiti ja kaudselt (kuulujutud, isolatsioon). Vanema lapse puhul väheneb füüsilise kiusamise tõenäosus. Mõnes klassis võib olla kiusamist rohkem kui teises. Kui klassis on suure vanusevahega õpilasi, siis on tavaliselt kiusajad vanemad õpilased. Kodust vägivalda kogenud lapsed on tõenäolisemalt koolis kiusaja rollis. Kui vanemad kodus räägivad, kuidas nad teistega manipuleerivad või “ära teevad”, on nad oma lastele kiusaja mudeliks (Sharp & Smith, 2004; Kõiv 2001). On inimesi, kes tunnevad rõõmu konfliktidest, naudivad kättemaksust saadud rahulolu tunnet (Bowers, 2005). Kiusajate jaoks on vaenulikkus ning agressioon osa nende maailmast ja nad tahavad läbi kiusamise saavutada populaarsust, juhtpositsiooni grupis või mõjutavad nad ähvarduste abil kaaslaste tegutsema neile sobival viisil. Kiusajatel on arusaam, et ohvreid võib maha teha nende välimuse, käitumise ning rääkimise põhjal. Kiusajad näevad oma pealetükkivuses julgust; isiklik hirmutunne asendatakse teiste hirmutamise; viha suunatakse agressiooni; isiklik saamatus muutub võimu kuritarvitamiseks; hea nalja tegemine asendatakse lõbuga, mis saadakse teistele haiget tegemisest; isiklikud kannatused suunatakse teistele kannatuste põhjustamisega; kiusaja mäng võib muutuda ohvrile õudusunenäoks; kuritarvitatakse võimu (Rogers, 2008; Greenbaum 1988). Kiusaja jaoks on ohver „teistmoodi“ - poiste puhul kas füüsiliselt nõrgem, loomult vaikne ja tagasihoidlik; tüdrukute kiusamisobjektiks saamine võib sõltuda välimusest või standardile mittevastavast käitumisstiilist (Kuurme, 2016).

Kui kiusamine toimub klassikollektiivis, ei ole ohvril võimalik lihtsalt olukorrast pääseda, kuna ta kuulub tahtmatult gruppi (Salmivalli, 2009). Ohvrid tunnevad end kohas, kus kiusamine aset leidis, kartlikult ning ärevil. Kiusamise tagajärjed ohvri jaoks on koolirõõmu kadumine, eneseusalduse ja -austuse kadumine, enda süüdistamine kiusamise esile kutsumises, keskendumis- ja õppimisvõime langus, koolikohustuse mittetäitmine, sulgumine koduseinte vahele, kõhu- ja peavalu, ärevushood, õudusunenäod, valikute tegemine seostub kiusaja(te) vältimise sooviga, depressioon, traumad, oht elule (Batsche, 1994; Sharp & Smith, 2004; Turkka & Saarholm, 2023).

Ohver ei ole kiusamise provotseerija, agressioon on kiusajapoolne (Kõiv, 2001). Ohvrite puhul saab välja tuua järgmisi tunnuseid: nad on nõrgemad, erinevad kaaslastest välimuse, kõneviisi, sõprade, tausta, füüsiliste omaduste poolest; suudavad vähem (või üldse mitte) enda eest seista ning oma õigusi kaitsta; madal enesehinnang või enesekindlus. Sageli usub, et teda ei usuta, kui ta kiusamisest teatab või ei võeta kiusamise peatamiseks midagi ette ja ei võtagi midagi olukorra parendamiseks ette (Rogers, 2008). Ohvriks langenud võivad reageerida mitmel viisil: probleemi ignoreerida, pöörduda abi saamiseks sõprade poole,

maksta omakorda vägivallaga kätte (Aceves et al., 2010). Ohvrid ei ole süüdi nende vastu suunatud negatiivses käitumises. Kiusamise eest vastutavad kiusamise akti toimepanijad, sõltumata ohvri omadustest, näiteks sisemised probleemid, madal enesehinnang (Carandeanu, 2019). Üks võimalus kiusamisega toimetulekuks on integreerida ohver eakaaslastega, aidata luua sõprussuhteid, luua positiivseid suhteid (Kõiv, 2006).

Lisaks kiusajatele ning ohvritele on õpilasi, kes ühes situatsioonis on ise ohvrid, teises hoopis kiusajad, kes ründavad endast nõrgemaid või väiksemaid. Laps käitub vastuoluliselt: agressiivne ja vastuvõetamatu käitumine vaheldub kaitsetuse ning haavatavusega (Sullivan et al., 2004; Kõiv 2001). Lisaks kiusajatele ning ohvritele on ka kõrvalseisjatel suur osakaal kiusamise õhutamisel või pärssimisel (Kõiv, 2006).

Süsteemselt hakati koolikiusamist uuringuid läbi viima 20. sajandi seitsmekümnendatest aastatest. Enamuse senini läbiviidud uuringutega on mõõdetud kiusamise ulatust, kiusamise liike, selgitatud kiusamiskäitumises osalejate rolle, uuritud riski- ja kaitsetegureid, kaardistatud toimetuleku strateegiaid ning tagajärgi seoses kiusamisega. Lisaks on uuritud koolides kasutatavaid sekkumisviise ja sekkumiste tulemuslikkust (Smith, 2016).

Smithi ja Whitney eestvõtmisel viidi 1990. aastal läbi mahukas koolikiusamise uuring, kus küsimustiku täitis 2623 põhikoolis õppijat ja 4135 keskkoolis õppijat. Põhikooli õpilastest oli üks-kaks korda poolaastas kiusatud 27 %, vähemalt kord nädalas oli kiusamist kogenud 10 % vastanutest. Keskkooli osas olid protsendid vastavalt 10 ja 4. Kõige sagedamini kasutasid kiusajad verbaalset vägivalda ning löömist ja ähvardamist. Kaudse kiusamise viisidest mainiti enim isoleerimist, tõrjumist, kuulujutte (Sharp & Smith, 2004).

2002. aastal Eestis uuritud 2136 põhikooli- ja gümnaasiumiõpilase puhul selgus, et korduva kiusamise all kannatab umbes 10 % õpilastest. Pidevalt kiusajate protsent oli 9 (Kõiv, 2009). Aastatel 2017/2018 viidi Eestis Eesti kooliõpilaste tervisekäitumise uuring (Health Behaviour in School-Aged Children; HBSC), kus osales 4727 õpilast. Selgus, et 35 % õpilastest oli viimasel paaril kuul kiusamist kogenud vähemalt ühel korral. Vähemalt kaks korda kuus olid kiusamist kogenud 15 % vastanutest. Kiusamistegevuses on vähemalt ühe korra osalenud 28 % vastanutest, tüdrukutest 19 ja poistest 37 %. Uuringus selgus, et kiusajad ja ohvrid olid vähem rahul oma elu, tervise, koolikeskkonna ja peresuhetega, neil esines rohkem depressiivseid perioode. Kiusajate puhul täheldati kõrgemat riskikäitumist, ka tarvitasid nad sagedamini uimasteid (Oja et al., 2019)

6-11 aastaste lastega läbi viidud uuringus kasutati instrumendina küsimustikku, milles erinevaid kiusamisjuhtumeid illustreeriti koomiksitena. Piltidel oli kiusamise olukord, kus

kujutatud ohvrikäitumise tõrjutuse olukord, füüsiline olukord, kaudse kiusamise olukord, verbaalne olukord. Lastelt küsiti kaks küsimust: “Kas olete seda kunagi teinud?” ja “Kas keegi on seda teile kunagi teinud?”. Vastata sai “jah/ei”. Moraalsete emotsioonide mõõtmiseks oli küsimus “Siin on neli emotsiooni, mida poiss või tüdruk võib tunda, kui tal pole lubatud mängida. Mis sa arvad, kuidas nad ennast tunnevad?” Pakuti häbi, süütunnet, uhkust ja ükskõiksust. Moraalse enesemääramise mõõtmiseks kasutati samu vastusevariante küsimusele: “Kuidas tunneksid sina, kui sa oleksid see laps?” Läbiviidud uuring algkoolis näitas, et algklasside õpilaste arvates toob ohvrikäitumine kaasa järgmisi emotsioone: süütunne, häbi, ükskõiksus. Kiusaja võib tunda uhkust ohvrile tehtu pärast. Vanuse lisandudes ohvritel süütunne kasvab ning häbitunne väheneb. Veel näitas uuring, et ohvri kannatuste suhtes tundi vähesel määral solidaarsust ja tundlikkust (Romera *et al.*, 2019).

Uuringuga, milles osales 6282 alg- ja keskkooli õpilast, selgitati välja kiusajate ning nende ohvrite emotsionaalseid ja käitumuslikke reaktsioone pärast kiusamisjuhtumit. Küsimustiku kolm küsimust aitasid uuritavate emotsionaalseid reaktsioone välja selgitada: milliseid emotsionaalseid reaktsioone kogesid nad pärast kiusamist (viha, kättemaksumahu, enesehaletsus, ükskõiksus, abitus); kuidas nad käitumuslikult reageerisid (ei teinud midagi, rääkis parimale sõbrale, otsis sõbralt abi, otsis õpetajalt abi, otsis vanematelt abi jms); emotsionaalsed reaktsioonid, mida kogeti, kui nähti, et teised on ohvriks langenud (kaasatundmine, rahulolu, ükskõiksus). Ohvrid tõid emotsioonidena välja kättemaksumahu, viha ja enesehaletsuse. Kiusajad kogesid kahetsust, ükskõiksust ja rahulolu. Kolm kõige levinumat ohvrite käitumise reaktsiooni olid: ei tehtud midagi, pöörduti vanema poole ja räägiti parimale sõbrale. Uuringu läbiviijate arvates on murettekitav see, et kolmandik ohvreid ei tee kiusamise vastu mitte midagi, aga ka liiga vähesed küsivad selles olukorras õpetajalt abi, ainult veerand uuritavatest teeks seda (Borg, 1998).

Ühes läbiviidud uuringus mõõdeti kiusajate ja ohvrite reageerimist esitatud olukordadele ning uuriti gruppide erinevusi hirmutavates, vihastes, kurbades ja rõõmsates reaktsioonides. Kiusajate puhul tulid välja kartmatus ja emotsionaalsus. Ohvrite puhul täheldati hirmutunde teket igas olukorras, ka rõõmu tundele lisandus hirm - nende jaoks on sotsiaalne kontekst alati ähvardav. Ohvrite kogetavad negatiivsed emotsioonid võivad kaasa tuua alistuvat, passiivset või alistuv-passiivset käitumist, mis soodustab edasist nende kiusamist. Ohvritele peab õpetama tõhusaid viise, kuidas oma emotsioonidega toime tulla, lisaks leidma viise nende enesehinnangu tõstmiseks (Panayiotou *et al.*, 2015).

Uuringuga, milles osales 128 Eesti õpilast, selgitati, milliseid tundeid õpilased koolipäeva jooksul läbi elavad. Rohkem kajastusid mainingutes negatiivsed emotsioonid.

Väsimus, viha, kurbus, tülpimus, igavus, pettumus, masendus olid sagedasemad, lisaks veel hulk vähem märgitud negatiivseid emotsioone. Ühena halbade tunnete põhjustajast toodi välja kaaslaste pahatahtlikkus. Positiivsete emotsioonide spekter oli kitsam ja ühekülgsem, mainiti emotsioone *rõõm, õnn, lõbus, naljakas ja hea tuju*. Vähesel määral kajastus vastustes *neutraalsus* ja emotsioonide *vastandlikkus* (Kuurme, 2008).

Hariduslike erivajadustega õpilaste emotsioonidega seotud uuringud näitavad, et emotsionaal- ja käitumisraskustega lapsed ei tunne vaid üht negatiivset emotsiooni, pigem mitut erinevat korraga. Näiteks kiusaja ebakindlus ja hirm võib olla samal ajal seotud vihaga ning ebakindlus sunnib ohvrile hüüdnimesid panema, teda erinevatel viisidel halvustama ning madaldama. Samas tunnevad emotsionaal- ja käitumisraskustega õpilased sageli häbi oma tehtu pärast, mis soodustab vihatunde tekkimist koos agressioonidega. Kui tuntakse kadedust, et kaaslane on mingil põhjusel parem (populaarsus, välimus vms), võib kaasneda sellega soov lõhkuda ohvri materiaalsel vara (näiteks riideid) või hakata hoopis teda kiusama. Toime tulemaks emotsionaalsete ja käitumisraskustega, on vajalik lapsi õpetada tundma ja reguleerima oma emotsioone (Bowers, 2005).

Kiusamisega seotud uuringute tulemuste abil on koolides rakendatud erinevaid sekkumise komponente ning rakendatud erinevaid teaduspõhiseid programme, aga kindlasti on vajalik erinevate uuringute jätkamine, et sekkuda tõhusalt ning jätkusuutlikult (Smith, 2016; Olweus 2013). Lisaks ohvri puhul adekvaatne toetus ja tõhusate sotsiaalsete ning enesekohaste oskuste õpetamine nii ohvritele kui ka kiusajatele (Rogers, 2008). Selleks peaks iga laste ja noortega töötava täiskasvanu tööriistakohvrise kuuluma õpilaste emotsionaalset arengut toetavad oskused koos säilenõtkust kasvatavate meetoditega (Turkka & Saarholm, 2023). Lisaks tõhusatele kooli või kaaslaste haaravatele kiusamisvastastele programmidele on oluline teha koostööd kiusamistegevuses osalejate pereliikmetega ning neid harida (Thompson, et al, 2008).

Uuringud noorukitega on tõestanud sotsiaalse suhtluse ja aktiivsuse olulisust ja seotust emotsionaalse heaoluga ning üksildusega kaasnevad negatiivseid emotsioone. Ka kooli nimetati negatiivsete emotsioonidega seonduvalt (Weinstein & Mermelstein, 2007). Kiusamistegevuse mõistmiseks on vajalik teada, millised emotsioonid kaasnevad selles osalejate sotsiaalse käitumise eri külgedega (Arsenio & Lemerise, 2002).

Kiusaja ei pruugi kasvada välja oma agressiivsest, antisotsiaalsest käitumisest ega toimida kui küps täiskasvanu, kui talle ei õpetata tõhusaid, sotsiaalseks toimetulekuks vajalikke oskusi (Greenbaum, 1988). Koolikeskkonnas kiusamise vähendamiseks on vajalik õpetada oskusi õpilastevaheliseks positiivseks suhtlemiseks (Batsche, 1994), õpetada õpilasi

kirjeldama oma emotsioone, neid ära tundma, neid mõistma ja oskama nendega toimetada (Bowers, 2005). Kiusamiskäitumise ennetamisel ning sekkumisel on suur roll nii õpilaste- kui ka õpetajapoolsel suhtumisel kiusamisesse (Kõiv, 2006; Batsche 1994). Ükski õpilane ei peaks tundma kooli minnes hirmu kiusamise pärast (Olweus, 1994).

Töö eesmärk ja uurimisküsimused

Uurimuse eesmärk:

Töö eesmärgiks oli võrrelda kiusajate, ohvrid ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnanguid oma emotsioonide ja meeleolu kohta.

Uurimisküsimused:

Millised on erinevused kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutes oma positiivsetele ja negatiivsetele emotsioonidele?

Millised on erinevused kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutes oma meeleolule hommikul, lõuna ajal ja õhtul?

Metoodika

Valim

Mugavusvalimina oli valitud uurimusse õpilased neljast ühe piirkonna põhikoolist.

Klastervalimi esimesel tasandil selgitati välja II ja III kooliastme õpilased ja teisel tasandil kiusamisega seotud ja mitteseotud õpilased.

Uurimuses osales kokku 166 õpilast: poisse oli 52 %, (N= 86), tüdrukuid 48 % (N= 80) (Tabel 1). Uuritavatest õppis 4. klassis 6 % (N=10); 5. klassis 26 % (N= 43); 6. klassis 32,5 % (N= 54) ja 7. klassis 35,5 % (N= 59).

Tabel 1. Küsitletud õpilaste sooline ja vanuseline jaotus klasside kaupa.

	4. klass N=10		5. klass N=43		6.klass N=54		7 klass N= 59		Kokku
	poiss	tüdruk	poiss	tüdruk	poiss	tüdruk	poiss	tüdruk	
10-aastane		1	1	1					3
11-aastane	6	3	11	9					29
12-aastane			14	7	19	22		1	63
13-aastane					7	5	18	24	54
14-aastane					1		9	7	17
Kokku	6	4	26	17	27	27	27	32	166

Mõõtevahendid

Uurimuses kasutati uurimisinstrumendina kahte ankeeti, millele uuritavad vastasid kirjalikult paber kandjal.

Esimene ankeet oli eakaaslaste nimede loend (eesti keelde adapteeritud ja valideeritud: Kõiv, 1997) tabelina, mis koosnes 26 reast erineva käitumise kirjeldusega ja veergudeks olid samasooliste klassikaaslaste nimed. Juhendis oli palve teha rist selle klassikaaslase nime taha, kelle kohta kirjeldatud käitumisviis sobis. Ristiga märgitavate klassikaaslaste arv ei olnud piiratud.

Eakaaslaste nimede loendi 7 küsimust kirjeldasid ohvri ja 7 kiusaja käitumist, ülejäänud 12 küsimust olid täiteks. Ohvrit selgitavad küsimused puudutasid kolmel juhul verbaalset ohvri käitumist, kaks füüsilist ohvri käitumist ning kaks olid kahetähenduslikud. Küsimustiku abil sai määrata iga õpilase punktiskoor ohvri- ja kiusajaskaalal, mis võimaldas välja selgitada kiusamisega seotud (kiusajad, ohvid) ja kiusamisega mitteseotud õpilased (Kõiv, 1997).

Ohvriskoori leidmiseks leiti iga lapse puhul samasooliste klassikaaslaste protsent, kes oli antud last iga ohvri käitumise puhul nimetanud ning saadud protsendid summeeriti. Kiusaja skoori leidmise viis oli analoogiline. Iga õpilase punktiskoor esines vahemikus 0 - 700, kuna nii ohvrit kui ka kiusajat kirjeldasid ankeedis seitse käitumisviisi (Kõiv, 1997).

Teiseks ankeediks oli Tunnete kaardistamise küsimustik, kus selle esimeses osas tuli anda hinnang endaga seonduvalt 31-le tundele (*Mida sa tavaliselt tunned?*). Ankeedi suletud küsimused olid esitatud selle kohta, kuidas uuritav end tavaliselt tunneb, kui räägib teistega. Kõik küsimused algasid ühtemoodi; „*Kui ma räägin teistega, tunnen ma ...*“. Vastamiseks tegi uuritav ristikesse „jah“ veergu või „ei“ veergu (eesti keelde adapteeritud: valideeritud: Kõiv, 2012). Emotsioonid jagunesid kahte gruppi: 12 olid positiivsed (*abivalmidus, õnn, innukus, kindlus, mõjutatus, pingevabadus, armastus, üllatus, lugupidamine, hoolitsus, huvitatus ja rõõm*) ning 19 negatiivset tunnet (*viha, mure, ettevaatlikkus, pettumus, ükskõiksus, kahtlustus, kaastunne, vastumeelsus, väsimus, ähvardus, erapooletus, masendus, tüdimus, segaduses olev, piinlikkus, kaugel olev, kurvastus, küündimatus, petetud tunne*).

Ankeedile lisati kolm küsimust (*Palun hinda, missugune oli su meeleolu täna hommikul. Palun hinda, missugune on su meeleolu praegu ehk lõuna ajal. Palun hinda, missugune oli su meeleolu eile õhtul.*), mis moodustasid ankeedi teise osa. Uuritavad andsid oma meeleolule hinnangu hommikul, õhtul ja lõuna ajal, märkides ristikesega enda jaoks sobiva variandi hinnanguskaaladel (*1- väga halb meeleolu, 2- halb meeleolu, 3 - neutraalne meeleolu, 4 - hea meeleolu, 5 - väga hea meeleolu*).

Küsitluse kolmandaks osaks olid avatud küsimused, kus uuritavad pidid kirjeldama oma meeleolu hommikul, õhtul ja lõuna ajal (*Missugune oli su meeleolu täna hommikul? Missugune on su meeleolu praegu ehk lõuna ajal? Missugune oli su meeleolu eile õhtul?*).

Protseduur

Enne uurimuse läbiviimist saadi koolide juhtkondadelt selleks luba. Pärast loa saamist saadeti lapsevanemale digitaalsel kujul nõusoleku teade küsimustikus osalemise kohta. Uurimus oli vabatahtlik, anonüümne ja konfidentsiaalne. Lapsevanematelt küsiti luba lapse uurimuses osaluseks. Neli lapsevanemat keeldus uuringus osalemast.

Küsimustikku täitsid õpilased koolis, neile harjumuspärases keskkonnas. Töö autor viis küsitluse läbi ühes koolis. Teistes koolides viisid küsitluse läbi klassijuhatajad. Küsimustikule vastamiseks kulus õpilastel umbes üks õppetund. Uuringu läbiviija pani küsimustikud ümbrikusse, mille sulges kohe, kui kõik ankeedid olid laekunud.

Töös kasutatavaid andmeid koguti kahes osas: 2023. aasta aprillis ja 2023. aasta oktoobris.

Andmeanalüüs

Eakaaslaste nimede loend (valideeritud: Kõiv, 1997) võimaldas välja selgitada uuritavate õpilaste hulgast kiusajad, ohvid ja kiusamisega mitteseotud õpilased kodeerimisjuhendi järgi. Ohvriskoori ja kiusamiskoori leidmiseks leiti iga lapse puhul samasooliste klassikaaslaste protsent, kes olid antud uuritavat iga ohvri- või kiusamiskäitumise puhul nimetanud ja saadud protsendid summeeriti. Iga õpilase punktiskoor esines vahemikus 0 - 700, kuna nii ohvrit kui ka kiusajat kirjeldasid ankeedis seitse käitumisviisi. Toetudes skoorimisjuhendile loeti kõik, kes said skoori üle 200, kas kiusajateks või ohvriteks ja need, kelle skoorid jäid alla 200, loeti kiusamisega mitteseotud õpilasteks (Kõiv, 1997).

Tunnete kaardistamise küsimustiku esimese osa suletud küsimuste analüüsiks kasutati kvantitatiivset kirjeldavat analüüsi, kui arvutati uuritavate protsent, kes vastavatele küsimusele jaatavalt vastas ja uuritavate gruppide võrdlemiseks kasutati paariviisilist χ^2 testi.

Küsimustiku teises osas andsid uuritavad hinnangu oma meeleolule kolme küsimuse (hommikul, õhtul ja lõuna ajal) lõikes 5-punktilisel skaalal. Arvutati vastavad keskmised väärtused ja keskmisi võrreldi paariviisiliselt t -testiga.

Küsimustiku kolmanda osa avatud küsimuste andmete analüüsimisel kasutati induktiivset kvantitatiivset sisuanalüüsi. Kvantitatiivse sisu analüüsimisel kodeeriti eraldi kolme uuritava grupi vastused küsimustele (*Missugune oli su meeleolu täna hommikul? Missugune on su meeleolu praegu ehk lõuna ajal? Missugune oli su meeleolu eile õhtul?*) ja määrati mainingute esinemissagedus uuritavate vastustes. Vastuste analüüsiks kategoriseeriti

saadud mainingud kategooriate ja alakategooriate lõikes (Tabel 2). Mainingute baasil arvatati kategooriate ja alakategooriate sagedused kogu mainingute hulgast protsentides iga küsimuse puhul. Protsentide vahelised erinevuste arvutamiseks kasutati võrdlustestina χ^2 testi.

Tabel 2. Näide kategooriate ja alakategooriate moodustamise kohta.

Kategooria	Alakategooria	Mainingud, esinemissagedus	Näiteid õpilaste vastustest	
Positiivne emotsioon	Hea (rahulik, normaalne)	Hea	Mul oli lõbus taju, meeleolu.	
	Super	Lõbus	Super.	
	Lõbus/ rõõmus	Super	Super	Minu meeleolu oli hea.
		Rõõmus	Rõõmus	Hea, aga olin väsinud.
		Rahulik	Rahulik	Ei ole hea, ei ole halb.
Normaalne	Normaalne	Rahulik, normaalne, mul on turvaline olla kodus.		
Negatiivne emotsioon	Halb/päris halb	Väsinud	Halb, igav.	
		Halb	Rõõmus, sest jalutasin kooli.	
	Igav	Päris halb	Halb meeleolu, sest nägin halba und.	
		Igav	Mitte väga hea, päris halb.	

Tulemused

Kiusamiskäitumise levimus

Eakaaslaste nimede loendi kodeerimisjuhendi (Kõiv, 1997) järgi selgitati välja uuritavate õpilaste hulgast kiusajad, ohvrid ja kiusamisega mitteseotud õpilased valideeritud instrumendi (Kõiv, 1997) kodeerimisjuhendi järgi.

Uuringus sai ohvriskoori (alates 200st punktist) 7% vastanutest (N=11). Ohvrite hulgas oli 73% poissi (N=8) ja 27% tüdrukuid (N=3). Keskmine vanus ohvrikäitumisega õpilaste puhul oli 12,36. Ohvrite punktiskoor jäi vahemikku 204 kuni 399, keskmine ohvriskoor oli 281,17.

200-st punktist suurema skoori kiusamiskäitumistes sai 11 % õpilastest (N=18). Kiusajate hulgas oli 72 % poisse (N= 13) ja 28 % tüdrukuid (N= 5). Kiusajakäitumisega õpilaste keskmine vanus on 12,5. Kiusajate punktiskoor jäi vahemikku 200 kuni 518, keskmine kiusajaskoor oli 266.

Kiusamisega mitteseotute õpilaste osakaal uuringus oli 82% (N= 137). Keskmine vanus mitteseotutel oli 12,4. Mitteseotute hulgas oli poisse 52% (N= 71) ja tüdrukuid 48% (N=66).

Hinnangud emotsioonidele

Tunnete kaardistamise küsimustikus pidid uuritavad andma hinnangu 31-le küsimusele seoses vastavate emotsioonide esinemisega või mitteesinemisega. Tabelis 3 tuuakse uuritavate protsendid, kes leidsid end olevat vastavate emotsioonidega seotud, kolme uuritavate grupi (kiusajad, ohvrid ja kiusamisega mitteseotud õpilased) lõikes.

Tabel 3. Emotsioonide esinemissagedus kolmel uuritavate grupil, χ^2 väärtused ja p väärtused.

Emotsioon	Kiu- saja N=18	Oh- ver N=11	Kiusa- misega mitte- seotu N=137	Kiusaja vs ohver χ^2	p väärt us	Kiusaja vs mitteseotu χ^2	p väärt us	Ohver vs mitteseotu χ^2	P väärt us
abivalmidus	72%	36%	56%	3,62	0,31	1,22	0,27	2,07	0,15
õnn	56%	55%	63%	0,001	0,96	0,75	0,39	0,58	0,45
viha	28%	27%	9%	0,03	0,87	4,75	0,03	4,51	0,05
innukus	22%	27%	28%	0,10	0,76	3,36	0,07	1,33	0,23
mure	22%	27%	20%	0,29	0,06	0,01	0,93	0,34	0,55
kindlus	89%	82%	74%	0,29	0,59	0,96	0,33	0,05	0,83
mõjutatus	17%	27%	22%	1,45	0,23	0,30	0,58	1,13	0,29
pingevabadus	72%	55%	68%	0,94	0,33	0,08	0,78	0,98	0,32
ettevaatlikkus	33%	45%	38%	0,43	0,51	0,24	0,63	0,16	0,69
pettumus	11%	18%	13%	1,25	0,26	0,05	0,83	1,74	0,19
ükskõiksus	33%	55%	28%	1,27	0,26	0,18	0,68	3,25	0,07
armastus	39%	9%	30%	3,03	0,08	0,49	0,48	2,31	0,13
kahtlustus	39%	55%	28%	3,03	0,08	0,81	0,37	3,25	0,07
kaastunne	61%	64%	65%	0,02	0,89	0,17	0,68	0,02	0,88
vastumeelsus	33%	45%	28%	0,58	0,45	0,05	0,82	1,31	0,25
üllatus	39%	36%	50%	0,12	0,73	0,95	0,33	0,13	0,72
väsimus	39%	45%	31%	0,33	0,57	0,12	0,73	0,95	0,33
ähvardus	22%	18%	6%	0,07	0,79	5,84	0,02	2,39	0,12
lugupidamine	56%	55%	47%	0,003	0,96	0,19	0,67	0,17	0,68
erapooletus	33%	45%	15%	0,43	0,51	3,02	0,08	5,66	0,02
masendus	22%	27%	13%	0,15	0,70	0,71	0,40	1,48	0,22
tüdimus	33%	27%	15%	0,06	0,80	2,90	0,09	0,99	0,32
hoolitsus	56%	45%	63%	0,28	0,60	1,09	0,30	2,29	0,13
segaduses olev	33%	36%	26%	0,03	0,87	0,15	0,70	0,27	0,60
piinlikkus	28%	36%	10%	0,24	0,63	4,29	0,04	6,20	0,01
huvitatud olev	72%	73%	69%	0,00	0,98	0,07	0,79	0,06	0,81
kaugel oleva	39%	45%	12%	0,22	0,64	6,41	0,01	7,57	0,01
kurvastus	22%	27%	10%	0,15	0,70	2,00	0,16	3,00	0,08
küündimatus	28%	36%	6%	0,15	0,70	8,82	0,01	10,5	0,01
petetud	17%	9%	15%	0,33	0,57	0,04	0,83	0,70	0,60
rõõm	89%	64%	81%	1,25	0,26	0,82	0,36	0,33	0,56

Uuringu põhjal tundsid kiusajad positiivsetest emotsioonidest rohkem kindlust (89%), rõõmu (89%) ja abivalmidust (72%). Ohvrite positiivsete emotsioonide hulgast tõusid esile kindlus (82%), huvitatus (73%) ja rõõm (64%). Mitteseotute positiivsete emotsioonide tipus olid

rõõm (81%), kindlus (74%) ja huvitatus (69%). Positiivsetest emotsioonidest kogesid kiusajad vähem mõjutatust (17%) ja ohvrid armastust (9%). Mitteseotutel oli vähem mainitud mõjutatust (22%).

Negatiivsetest emotsioonidest kogesid kiusajad enim kaastunnet (61%), kahtlustust (39%) ja kaugel olemist (39%). Ohvrite puhul tõusid negatiivsetest emotsioonidest esile kaastunne (64%), kahtlustus (55%), ükskõiksus (55%) ja 45 %-l vastanutest ka ettevaatlikkus, vastumeelsus, väsimus, erapooletus ja kaugel olemine. Mitteseotute negatiivsetest emotsioonidest mainiti rohkem kaastunnet (65%), ettevaatlikkust (38%), väsimust (31%). Vähim toodi kiusajate puhul välja järgmisi negatiivseid emotsioone: pettumust (11%) ning petetud tunnet (17%). Ohvrite puhul olid alla 20-protsendi järgmised negatiivsed emotsioonid: petetuna tunded (9%); pettumus (18%) ja ähvardus (18%). Mitteseotute tulemustes kogeti negatiivsetest emotsioonidest vähem ähvardust (6%), küündimatust (6%), viha (9%), piinlikkust (10%), kurvastust (10%) ja pettumust (13%).

Kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste gruppide võrdlemiseks seoses hinnangutega oma erinevatele positiivsetele ja negatiivsetele emotsioonidele kasutati χ^2 testi. Tulemustest ilmnis kümme statistiliselt olulist erinevust. Statistiliselt oluline erinevus ilmnis on kiusajate, ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutes järgmise emotsioonide tundmisel: viha, ähvardus, piinlikkus, kaugel olemine, küündimatus, kui kiusajad tundsid sagedamini eelnimetatud negatiivseid emotsioone võrreldes kiusamisega mitteseotud õpilastega. Ülejäänud 26-le emotsioonile antud hinnangutes kiusamisega mitteseotud ja kiusajate gruppide vahel statistiliselt olulisi erinevusi ei ilmnenu.

Võrreldes ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnanguid oma emotsioonidele ilmnisid statistiliselt olulised erinevused järgmiste emotsioonide puhul nagu viha, erapooletus, piinlikkus, kaugel olemine ja küündimatus, kusjuures ohvrid tundsid sagedamini eelnimetatud negatiivseid emotsioone võrreldes kiusamisega mitteseotutega. Olulisi erinevusi ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutes ülejäänud 26-le emotsioonile ei ilmnenu. Võrdlemaks kiusajate ja ohvrite hinnanguid kõigi 31 positiivse ja negatiivse emotsiooni lõikes statistiliselt olulisi erinevusi ei ilmnenu.

Arvutamaks, millised on erinevused kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutes oma positiivsete ja negatiivsete emotsioonide kohta üldse, leiti keskmine uuritavate arv kolme alagrupi lõikes, kes vastava hinnangu andis ning võrreldi tulemusi paariviisiliselt χ^2 testi kasutades (Tabel 4). Uurimusest ilmnis, et keskmiselt 56% kiusajatest, 49% ohvritest ja 55% kiusamisega mitteseotutest tõid välja seoses endaga positiivsed emotsioonid, kusjuures gruppide vahel olulisi erinevusi ei täheldatud.

Uurimuse tulemused näitasid, et keskmiselt 42% kiusajatest, 37% ohvritest ja 20% kiusamisega mitteseotutest hindasid end olevat negatiivsete emotsioonidega seotuks. Olulised erinevused ilmsid kiusajate ja ohvrite rühma hinnangutes võrreldes kiusamisega mitteseotutega, kus oluliselt rohkem kiusajaid ja ohvreid nentisid end olevat seotud negatiivsete emotsioonidega.

Tabel 4. Positiivsete ja negatiivsete emotsioonide esinemissagedus kolmel uuritavate grupil (protsentides) keskmiselt, χ^2 väärtused ja p väärtused.

Emotsioon	Kiusaja keskmine %	Ohver keskmine %	Mitteseotud keskmine %	Kiusaja vs ohver χ^2	p väärtus	Kiusaja vs mitte-seotu χ^2	p väärtus	Ohver vs mitte-seotu χ^2	p väärtus
Negatiivsed	42%	37%	20%	2,53	0,11	14,78	0,01	27,60	0,01
Positiivsed	56%	49%	55%	1,34	0,25	0,65	0,80	2,64	0,10

Meeleolu hinnang kolme päeva osa lõikes: hommik, lõuna, õhtu

Uuritavad andsid hinnangu oma meeleolule (hommikul, õhtul ja lõuna ajal), märkides tabelis ristikesega endale sobiva variandi (1- väga halb meeleolu, 2- halb meeleolu, 3- neutraalne meeleolu, 4- hea meeleolu, 5- väga hea meeleolu) hinnanguskaalal.

Uurimistulemused näitasid, et kõik uuritavad grupid hindasid oma meeleolu suhteliselt kõrgeks õhtuti (Tabel 5). Nii kiusajate kui ka mitteseotute puhul oli madalaim tulemus hommikusel meeleolul. Ohvrite puhul oli madalaim tulemus meeleolule hommikul ja lõunal.

Tabel 5. Meeleolu hinnang, kolme uuritava grupi keskmised tulemused, t -väärtused ja p väärtused.

	Kiusaja keskmine	Ohver keskmine	Mitteseotud keskmine	Kiusaja vs ohver t -väärtus	p väärtus	Kiusaja vs mitte-seotu t -väärtus	p väärtus	Ohver vs mitte-seotu t -väärtus	p väärtus
Hommik	3,11	2,91	3,17	0,43	0,34	0,23	0,41	26,19	0,00
Lõuna	3,17	2,91	3,33	0,51	0,31	0,55	0,29	0,99	0,17
Õhtu	3,44	3,00	3,38	1,02	0,16	0,18	0,43	1,21	0,12

Kiusajate-ohvrite, kiusajate-mitteseotute ja ohvrite-mitteseotute meeleolu keskmiste tulemuste võrdlemiseks kasutati paariviisilist t -testi. Tulemustest ilmsid statistiliselt olulist erinevus ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutes oma hommikuse meeleolu hindamisega ($t=26,19$; $p=0$), kui nähtus, et ohvrite hinnangud oma meeleolule hommikul olid madalamad võrreldes kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutega.

Uuringus osalejad kirjeldasid vabas vormis oma meeleolu hommikul, lõuna ajal ja eelmisel õhtul (*Missugune oli su meeleolu täna hommikul? Missugune on su meeleolu praegu ehk lõuna ajal? Missugune oli su meeleolu eile õhtul?*). Kokku saadi küsimustele vastuseks

865 mainingut, mis jaotusid 4 kategooriasse (negatiivsed emotsioonid, vastuolulised emotsioonid, positiivsed emotsioonid ja neutraalsed emotsioonid).

Õpilaste vastustest küsimusele “Missugune oli su meeleolu täna hommikul?” moodustus 331 kodeerimisühikut, 10 alakategooriat ja 4 kategooriat (Tabel 6). Õpilaste vastustest moodustusid järgmised kategooriad: negatiivne emotsioon (alakategooriad: *halb ja päris halb*; *väsinud ja unine*; *kurb ja nukker*; *tüdinud*, *pettunud*, *viha*, *vastikus*); vastuoluline emotsioon (alakategooria: *positiivne ja negatiivne*); positiivne emotsioon (alakategooriad: *hea*; *väga hea*; *õnnelik*, *soe*, *rõõmus ja lõbus*) ja neutraalne emotsioon (alakategooria: *neutraalne*, *tavaline*).

Tabel 6. Kolme uuritavate grupi liikmete hommikuse meeleolu kirjeldus (kategooriad, alakategooriad), χ^2 väärtused ja p väärtused.

Kategooria	Alakategooria	Kiusaja % (f)	Ohver % (f)	Mitteseotu % (f)	Kiusaja p vs ohver χ^2	Kiusa- p vs vää- tus	Kiusa- p vs mitte- seotu χ^2	Ohver p vs vää- tus mitte- seotu χ^2	Ohver p vs vää- tus
Negatiivne		63% (38)	47% (21)	50% (103)	2,52	0,11	6,12	0,01	0,08
	Halb, päris halb	37% (22)	32% (14)	15% (35)	0,26	0,61	13,47	0,01	6,70
	Kurb, nukker	3% (2)	2% (1)	3% (6)	0,10	0,75	0,08	0,77	0,10
	Väsinud, unine	10% (6)	2% (1)	24% (54)	2,41	0,12	5,46	0,02	10,55
	Tüdinud, pettunud, vihane, vastik, igav	10% (6)	9% (4)	2% (5)	0,02	0,88	7,82	0,01	6,35
	Hirm, ärevus, ärritus, närvis, pahur	3% (2)	2% (1)	6% (13)	0,10	0,75	0,55	0,46	0,90
Vastu- oluline	Hea ja halb, positiivne ja negatiivne	7% (4)	14% (6)	6% (13)	1,42	0,23	0,08	0,78	3,54
Positiivne		29% (17)	29 (13)	33% (66)	0,02	0,90	0,01	0,91	0,01
	Hea	17% (10)	18% (8)	24% (55)	0,04	0,84	1,54	0,21	0,76
	Väga hea	2% (1)	2% (1)	1% (2)	0,05	0,82	0,29	0,59	0,05
	Õnnelik, õnn, soe, rõõmus, lõbus	10% (6)	9% (4)	8% (19)	0,02	0,88	0,16	0,69	0,02
Neut- raalne	Neutraalne, tavaline	2% (1)	9% (4)	11% (25)	3,06	0,08	0,00	1,00	0,14
Kokku		100 (f) 60	100 (f) 44	100 (f) 227					

Kõige sagedamini esines maininguid, mis moodustasid kategooria negatiivne emotsioon, mille puhul tõusis esile alakategooria *halb ja päris halb* üldise hinnanguna meeleolu kohta hommikul; ka niisugused negatiivsed emotsioonid nagu *tüdinud/pettunud/vihane/vastik*, kuid kiusamisega mitteseotud õpilaste vastustest olid need kategooriad sagedasemad (statistiliselt olulised erinevused). Kiusamisega mitteseotute puhul

Kategooria	Alakategooria	Kiusaja % (f)	Ohver % (f)	Mitteseotu % (f)	Kiusaja p vs χ^2	Kiusa- p vää- tus	Kiusa- p vää- tus	Ohver vs mitte- seotu χ^2	Ohver p vää- tus	
Vastu- oluline	Hea ja halb, positiivne ja negatiivne	5% (2)	6% (2)	5% (9)	0,09	0,77	0,01	0,94	0,09	0,76
Positiivne		41% (18)	36% (12)	50% (92)	0,16	0,69	0,98	0,32	1,85	0,17
	Hea, rõõmus, lootusrikas, normaalne, lõbus	18% (8)	30% (10)	42% (76)	1,55	0,21	7,76	0,01	1,26	0,26
	Väga hea, super, väga lõbus, elevil, õnnelik	18% (8)	3% (1)	6% (12)	4,19	0,04	6,23	0,01	0,58	0,45
	Rahulik, mõtlik, kaastundlik,	5% (2)	3% (1)	2% (4)	0,12	0,73	0,82	0,37	0,10	0,75
Neut- raalne	Neutraalne, tavaline	14% (6)	18% (6)	15% (28)	0,30	0,59	0,05	0,82	0,22	0,64
Kokku		100 (f) 44	100 (f) 33	100 (f) 187						

Nii kiusajad, ohvrid kui ka kiusamisega mitteseotud õpilased kirjeldasid oma meeleolu lõuna ajal ühelt poolt positiivsete emotsioonidena nagu *hea* või *väga hea meeleolu* või *rahulik/mõtlik/kaastundlik meeleolu*, kusjuures kiusajad tõid sagedamini võrreldes teiste gruppide hinnangutega välja *väga hea meeleolu*, samal ajal iseloomustades oma lõunast meeleolu vähem sagedasti positiivsena võrreldes kiusamisega mitteseotute hinnangutega (statistiliselt olulised erinevused).

Teiselt poolt kirjeldasid nii kiusajad, ohvrid kui ka kiusamisega mitteseotud õpilased oma meeleolu lõuna ajal negatiivsete emotsioonidena nagu *halb/päris halb; kurb/nukker; väsinud/unine; ärev/ärritunud*, kusjuures kiusajate ja ohvrite lõunase meeleolu kirjelduses esines sagedamini selliseid tugevaid negatiivseid emotsioone nagu *tüdinud/vihane/vastik/mõttetü* (statistiliselt olulised erinevused) võrreldes kiusamisega mitteseotute grupi hinnangutega.

Lisaks ilmnes, et uuritavad pidasid suhteliselt vähemal määral oma lõunast meeleolu veel neutraalseks või ka vastuoluliseks (nii positiivsed kui ka negatiivsed emotsioonid).

Negatiivsete emotsioonide analüüsist ilmnes, et kiusajate ja ohvrite puhul oli sagedasem oma lõunase meeleolu iseloomustamise alakategooria *halb ja päris halb*. Kiusamisega mitteseotute puhul edestas sageduselt alakategooriat *halb ja päris halb* alakategooria *väsinud ja unine*.

Õpilaste vastustest küsimusele “Missugune oli su meeleolu eile õhtul?” moodustus 270 kodeerimisühikut, 10 alakategooriat ja 4 kategooriat (Tabel 8). Õpilaste mainingutest moodustusid järgmised kategooriad; negatiivne emotsioon (alakategooriad: *halb ja päris halb; kurb ja nukker; väsinud ja unine; tüdinud, pettunud ja vihane; hirm ja ärevus*); vastuoluline emotsioon (alakategooria *positiivne ja negatiivne*); positiivne emotsioon (alakategooriad: *hea; väga hea; õnnelik, soe, rõõmus ja lõbus*) ja neutraalne emotsioon (alakategooriad: *neutraalne ja tavaline*).

Tabel 8. Kolme uuritava grupi eelmise õhtu meeleolu kirjeldus (kategooriad, alakategooriad), χ^2 väärtused ja p väärtused.

Kategooria	Alakategooria	Kiusaja % (f)	Ohver % (f)	Mitteseotu % (f)	Kiusaja p vs ohver χ^2	Kiusaja p vs mitte-seotu χ^2	Kiusaja p vs väär-tus χ^2	Ohver p vs väär-tus χ^2	Ohver p vs mitte-seotu χ^2	Ohver p vs väär-tus χ^2
Negatiivne		16% (6)	21% (7)	36% (65)	2,12	0,15	13,35	0,01	2,39	0,12
	Halb, päris halb	8% (2)	6% (2)	10% (18)	0,36	0,55	2,33	0,13	0,44	0,51
	Kurb, nukker	2% (1)	3% (1)	7% (13)	0,18	0,68	2,30	0,13	0,79	0,38
	Väsinud, unine	2% (1)	3% (1)	13% (24)	0,18	0,68	6,10	0,01	2,70	0,05
	Tüdinud, pettunud, vihane	2% (1)	6% (2)	5% (9)	1,27	0,26	1,12	0,29	0,09	0,76
	Hirm, ärevus	2% (1)	3% (1)	1% (1)	0,18	0,68	0,75	0,39	1,93	0,16
Vastuoluline	Positiivne ja negatiivne	2% (1)	6% (2)	4% (7)	1,27	0,26	0,60	0,44	0,38	0,54
Positiivne		85% (48)	54% (17)	50% (89)	10,06	0,01	21,79	0,01	0,17	0,68
	Hea	25% (14)	13% (4)	22% (40)	1,85	0,17	0,15	0,70	1,52	0,22
	Väga hea	49% (28)	38% (12)	22% (39)	1,12	0,29	16,30	0,01	3,80	0,051
	Õnnelik, soe, rõõmus, lõbus	11% (6)	3% (1)	6% (10)	1,55	0,21	1,73	0,19	0,32	0,57
Neutraalne	Neutraalne, tavaline	4% (2)	19% (6)	11% (20)	5,82	0,02	2,94	0,09	1,50	0,22
Kokku		100 (f) 57	100 (f) 32	100 (f) 181						

Uuritavate eelmise õhtu meeleolu kohta käivates mainingutes tõusis kõigis kolmes uuritavate grupis esile kategooria positiivne emotsioon (alakategooriad: *väga hea, hea, õnnelik/rõõmus/lõbus*), kusjuures eriti kajastus see kiusajate vastustes, kus oma õhtust meeleolu peeti sagedamini *väga heaks*, võrreldes teiste gruppide hinnangutega (olulised erinevused).

Oma õhtust meeleolu hindasid uuritavad suhteliselt vähemal määral negatiivseks (alakategooriad: *halb/päris halb; kurb/nukker; tüdinud/pettunud/vihane; hirmunud/ärev*), sealjuures kategooria negatiivne emotsioon kajastus kõige rohkem mitteseotute mainingutes,

kellel tõusis esile alakategooria *väsinud ja unine* võrreldes kiusajate ja ohvrite grupi liikmete hinnangutega.

Lisaks ilmnes, et *neutraalne emotsioon* kajastus kõige rohkem ohvrite vastustes võrreldes kiusajate õhtuse meeleolu vastuste kirjeldustega, kusjuures kategooria *vastuoluline emotsioon* oli kõigil kolme grupi õhtuse meeleolu kirjeldustes suhteliselt vähesagedane.

Arutelu

Koolis veedavad õpilased hulga aega koos, mis võib kaasa tuua kaasa õpilaste vahelisi mittemõistmisi, mis võivad edasi areneda kiusamistegevuseks. Kiusamine toob negatiivseid tagajärgi ja kannatusi eelkõige kiusamistegevuses osalejatele. Kannatustega võivad kaasneda tugevad negatiivsed emotsioonid, mis võivad enda alla matta positiivsed emotsioonid.

Arsenio ja Lemerise (2002) arvates on kiusamise vastaseks oluliseks kaitsefaktoriks see, kui õpilased tunnevad ja mõistavad enda ja teiste emotsioone.

Selle uurimuse eesmärgiks oli võrrelda kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnanguid oma emotsioonide ning meeleolu kohta.

Erinevused kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutes oma positiivsetele ja negatiivsetele emotsioonidele

Võrreldes kolme uuritava grupi hinnanguid oma positiivsete ja negatiivsete emotsioonide kohta üldse, selgus, et nii kiusajad kui ka ohvid, võrreldes kiusamisega mitteseotutega, täheldasid sagedamini seotust oma negatiivsete emotsioonidega.

Negatiivsete emotsioonide all on peidus hulk erinevaid tegureid, mis põhjustavad emotsionaalseid seisundeid. Oskamatus negatiivsete tunnetega toime tulla, võib kaasa tuua agressioone kaaslaste suunas (Bowers, 2005).

Ohvid on kiusajate tegevuse pärast kõrvale tõrjutud (Sharp & Smith, 2004), kiusajad võivad peletada kaaslasti oma agressiivsusega (Greenbaum, 1988) – nii kiusajad kui ohvid võivad olla üksildased, vähese sotsiaalse suhtlusega. Selline olukord võimendab negatiivsete tunnete teket (Weinstein & Mermelstein, 2007). Lisaks eneseusalduse ja austuse kadumisele arvab ohver sageli, et on ise süüdi selles, et teda kiusatakse (Batsche, 1994; Sharp & Smith, 2004; Turkk & Saarholm, 2023). Kiusajate ja ohvrite puhul võib negatiivseid tundeid esile kutsuda rahulolematuse oma elu ja koolikeskkonnaga (Oja, et al., 2019).

Emotsionaal- ja käitusraskustega õpilaste uuringus (Bowers, 2005) tõusid esile negatiivsed emotsioonid viha (sarnaselt antud uuringuga kiusajate ja ohvrite seas), ärevus, pettumus, trotslikkus, agressiivsus.

Ka on uurimised (Salmivalli, 2009) näidanud, et reaktiivne agressioon on vihaga seotud ja leitud, et kiusajate poolt kasutatakse reaktiivset agressiooni Tugevad tunded mõjutavad suhtlust kaaslastega ja mõjutavad käitumist. Borgi (1998) ja Panayiotou jt (2015) uuringutest õpilaste seas nähtus, et ohvrid kogesid nii viha, kättemaksu kui ka enesehaletsust.

Kiusajate jaoks on vaenulikkus ning agressioon osa nende maailmast (Rogers, 2008; Greenbaum 1988), ohvrite jaoks on sotsiaalne kontekst alati ähvardav (Panayiotou et al., 2015). Kiusajate ja ohvrite puhul tõuseb esile tugeva negatiivse emotsioonina viha. Bowersi (2005) uuring emotsionaal- ja käitumiskäitumistega lastega näitas, et agressiooni põhjustab viha suunamine väljapoole, aga vihatunde sissepoole suunamine tekitab enesesüüdistust ja depressiooni.

Käesoleva uurimuse tulemused näitasid, et nii kiusajad kui ka ohvrid tundsid piinlikkuse tunnet sagedamini kui kiusamisega mitteseotud. Tulemus kattub Romera jt (2019) 6-11 aastaste laste uuringu tulemustega, kus ohvrid ja kiusajad tundsid emotsiooni häbi kõigis kiusamise kategooriates, kusjuures agressorid vähem. Erinevusena Romera (2019) 6-11 aastaste laste ja Borgi (1998) põhi- ja keskkooli õpilaste uuringutest, ei tõusnud antud uuringus kolme uuritava grupi võrdluses esile emotsioonina ükskõiksus.

Küündimatus negatiivse emotsioonina tuli sagedamini esile välja nii kiusajate kui ka ohvrite võrdluses kiusamisega mitteseotud uuritavatega. Küündimatus on seotud oskuste puudumisega või suutmatusega midagi teha. Kiusajad ei oska end asetada ohvri rolli, et tõlgendada situatsiooni teise nurga alt (Sampaio et al., 2015), ohvrid ei oska tõhusal viisil oma emotsioonidega toime tulla (Panayiotou et al., 2015).

Kiusajad ja ohvrid tõid võrreldes mitteseotutega rohkem esile, et kogesid sagedamini sellist tunnet, et olid kaaslastest kaugel. Ohvrite kaaslastest distantseerumise tunde põhjus võis olla seotud sellega, et nad tunnevad end koolikeskkonnas sageli kartliku ja ärevana (Batsche, 1994), ei soovi rääkida oma kiusatava rollis olemisest Sharp & Smith, 2004) või ohver arvab, et teda ei usuta (Aceves et al., 2010). Samuti nähtus antud uurimusest, et ohvrid tunnetasid kiusajatest ja kiusamisega mitteseotutest sagedamini, et tunnevad sellist emotsiooni nagu erapooletus.

Millised on erinevused kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutes oma meeleolule hommikul, lõuna ajal ja õhtul?

Kiusajate ja ohvrite kirjeldustes oma meeleolu kohta hommikul, lõuna ja õhtul sisaldus olulisi erinevusi, võrreldes kiusamisega mitteseotutega, kõigil uuritud ajahetkedel seoses päeva erinevate osadega.

Sarnaselt uuringule (Kuurme, 2008), mis selgitas, milliseid tundeid märgatakse õpilaste poolt end koolipäeva jooksul läbi elatavat, jagunesid antud uuringus kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotute emotsioonide kirjeldused suures osas positiivseteks ja negatiivseteks emotsioonideks, lisaks vähesel määral esinesid ka neutraalsed ja vastuolulised tunded.

Meeleolu kirjeldustest seoses päeva eri osadega tõusis esile, et kiusamisega mitteseotud, vastupidiselt kiusajate ja ohvritega, tundsid nii hommikuti kui õhtuti oluliselt rohkem ennast väsinuna või uniselt.

Hommikus meeleolus olid kõigil kolmel uuritavate grupil valdavalt negatiivsed emotsioonid, kuid kiusajad ja ohvid kogesid hommikul kiusamisega mitteseotud õpilastega võrreldes tunduvalt rohkem üldist negatiivset meeleolu ja selliseid negatiivseid tundeid nagu tüdimus, pettumus, viha, vastikus. Ohvrite puhul võib põhjus olla selles, nagu väidavad Sharp ja Smith (2004), et kiusatavad kaotavad koolirõõmu, neil tekivad keskendumis- ja õppimisraskused – piisav põhjus tüdimuse, viha ja vastikuse ja muude negatiivsete tunnete tekkeks.

Lõuna ajal nenditi end kiusamisega mitteseotute poolt rohkem seotud positiivse meeleoluga (hea, rõõmus, lootusrikas, lõbus), kuid kiusajad kirjeldasid sagedamini kui teised, et nende üldine meeleolu on väga hea (väga hea, super, õnnelik, väga lõbus, elevil). Selgitusena võib välja pakkuda, et koolipäev hakkab varsti läbi saama ja see toob rõõmu (Kuurme, 2008) ning kajastub eelkõige kiusajate positiivses meeleolus.

Nii kiusajate kui ka ohvrite lõunase meeleolu kirjeldused, võrreldes kiusamisega mitteseotutega, sisaldasid selliseid tugevaid negatiivseid emotsioone nagu tüdimus, viha, vastikus ja mõttetus. Kiusajate puhul võib tugevaid negatiivseid emotsioone esile tuua nende omane toimimisviis – isiklik saamatus (näiteks ebaõnnestumine tunnis) muutub võimu kuritarvitamiseks nõrgemate peal, isiklikud kannatused asendatakse teistele kannatuste põhjustamisega (Rogers, 2008; Greenbaum, 1988).

Meeleolude kirjelduses õhtul domineerisid sarnaselt kõigil kolmel uuritavate grupil positiivsed emotsioonid, kuid kiusajad hindasid oma õhtust meeleolu sagedamini positiivseks võrreldes ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilastega. Kuurme (2008) ja Weinsteini ja Mermelsteini (2007) uuringus toodi uuritud õpilaste poolt välja, et rõõmu toob see, kui koolipäev saab läbi. Antud uuringus hindasid kiusajad mitteseotutest oluliselt rohkem oma meeleolu õhtul tugeva emotsionaalse laenguga - väga heaks.

Kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangutes oma emotsioonidele üldse või kindlatel ajahetkedel oli erinevusi. Samas oli antud uuringu valim väike, et selle põhjal

suuri järeldusi teha ja kasutada edaspidiste uurimuste puhul uute uurimisküsimuste tõstatamiseks.

Käesolev uuring keskendus kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste emotsionaalse tausta erinevuste uurimisele läbi uuritavate poolt antud hinnangute.

Käesolev uuring on oluline eelkõige koolis õpilastega töötavatele inimestele, et mõista paremini seoseid kiusamiskäitumises osalejate rollidest lähtuvalt nende emotsioone ja meeleolu.

Tänuõnad

Täna oma juhendajat Kristi Kõivu, et tal jätkus alati kannatlikkust, hoolivust ja jaksu juhendamisel, tema toetavad sõnad aitasid mind väga.

Suur tänu Alar Voometsale abi eest töö vormistamisel.

Täna koolijuhte ja õpetajaid, kes võimaldasid ja aitasid oma koolis uuringut läbi viia ning kõikidele õpilastele, kes küsimustikule vastasid.

Lõpuks tänuõnad perele ja sõpradele, kes olid toeks ja abiks ning mõistsid, miks mul nende jaoks ajast puudu jäi.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Pille Ilisson allkirjastatud digitaalselt 21. mai 2024

Kasutatud kirjandus

- Aceves, M. H.-D. (2010). Seek Help from Teachers or Fight Back? Student Perceptions of Teachers Actions during Conflicts and Responses to Peer Victimization. *Youth Adolescence* 39, 658-669. doi:<https://doi.org/10.1007/s10964-009-9441-9>
- Arsenault, L. (2018). Annual Research Review: The persistent and pervasive impact of being bullied in childhood and adolescence: implications for policy and practice. *Child Psychol Psychiatr*, 59, 405 -421. doi:<https://doi.org/10.1111/jcpp.12841>
- Arsenio, W. Lemerise E. A. (2002). Varieties of Childhood Bullying: Values, Emotion Processes and Social Competence. *Review of Social Development*. April. doi:10.1111/1467-9507.00148
- Batsche, G. K. (1994). Bullies and their victims - understanding a pervasive problem in the schools. *School Psychology Review* 23, 165-174.
- Borg, M. (1998). The Emotional Reactions of School Bullies and their Victims. *Educational Psychology* 18:4, 433-444. doi:<https://doi.org/10.1080/0144341980180405>
- Bowers, T. (2005). The forgotten "E" in EBD. In Clough, P., Garner, P., Pardeck, J.T., Yen, F. (Eds.) *Handbook of emotional & behavioural difficulties*, 85-102.
- Garandeau, C.F. Salmivalli, C. (2019). Can Healthier Contexts Be Harmful? A New Perspective on the Plight of Bullying. *Child Dev Perspect*, 13, 147-152. doi:<https://doi.org/10.1111/cdep.12331>
- Greenbaum, S. (1988). School bully and victimization (Resource Paper). Malibu CA: National School safety Center. Allikas: <https://eric.ed.gov/?id=ED308097>
- Kuurme, T. (2008). Kus nad end koolis leiavad? *Uued ajad - uued lapsed. Teadusartiklite kogumik.*, 156-171.
- Kuurme, T. (2016). Kui kaaslane teeb haiget. Kiusamine ja vägivaldsus koolis. *Sugu ja haridus keeles ja meeles*, 260-279. Allikas: https://www.haridusjasugu.ee/wp-content/uploads/Kui_kaaslane_teeb_haiget.pdf
- Kõiv, K. (1997). Medali kaks poolt ehk ohvrite ja kiusajate kindlaksmääramine nooremas koolieas. *Lapse probleemid ja probleemid lapsega. Artiklite kogumik*, lk 62-71.
- Kõiv, K. (2001). Koolikiusamine kui probleem. *Sotsiaalpedagoogilised probleemid üldhariduskoolis*, lk 131 - 136.
- Kõiv, K. (2003). Muutused koolikiusamises Eesti koolis viimastel aastatel. *Antisotsiaalse käitumisega õpilased. Artiklite kogumik III*, lk 17-27.

- Kõiv, K. (2006). *Kiusamiskäitumise mitu tahku: õpilastevaheline kiusamine, õpilaste kiusamine õpetajate poolt, õpetajate kiusamine õpilaste poolt ning õpetajate kiusamine kooli personali ja lapsevanemate poolt*. OÜ Vali Press trükikoda.
- Kõiv, K. (2009). Bullying among Estonian Pupils: An overview J. Mikk, M. Veisson & P. Luik (Eds). *Teenagers in Estonia: Values and behavior Estonian studies in education. Volume 1. Frankfurt am Main Berlin Bern Bruxelles New York Oxford Wien: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften*, lk 103-123.
- Kõiv, K. (2012). Muutused emotsioonides viha kontrolli treeningul osalejate hinnangul. *Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste toimetulekuoskuste arendamine läbi mitmekesise õppekava. Artiklite kogumik*, lk 134-138.
- Leipälä, E. (1999). Koolikiusamisega tuleb võidelda. *Sotsiaaltöö*.5, 55-78.
- Menesini, E., Salmivalli, C. (2017). Bullying in schools: the state of knowledge and effective interventions. *Psychology, Health & Medicine* 22, 240-253.
doi:10.1080/13548506.2017.1279740
- Oja, L., Piksööt, J., Aasvee, K. jt. (2019). *Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine. 2017/2018 õppeaasta uuringu raport*. Tervise arengu Instituut. Allikas:
https://www.tai.ee/sites/default/files/202103/158107216065_Eesti_kooliõpilaste_tervisekäitumine_2017_2018_uuringu_raport.pdf
- Olweus, D. (2013). School Bullying: Development and Some Important Challenges. *The Annual Review of Clinical Psychology* 9, 751-780. Allikas:
https://www.researchgate.net/publication/248034043_BullyVictim_problems_in_school
- Olweus, D. A. (1994). Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. doi: 10.1111/j.1469-7610.1994.tb01229.x
- Rogers, B. (2008). *Taasleitud käitumine*. Tartu Ülikooli Kirjastus OÜ.
- Romera, E.M., Ortega-Ruiz, R., Rodriguez-Barbero, S., Falla, D.: (2019). How Do You Think the Victims of Bullying Feel? A Study of Moral emotion in Primary School. *Frontiers in Psychology*, 20, 1-11. Allikas:
<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.01753/full>
- Salmivalli, C. (2009). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 112-120.
- Sampaio, J.M.C., Santos, G.V., de Oliveira, W.A., da Silva, J.L., Medeiros, M., Silva, M.A.I. (2015). Emotions of students involved in cases of bullying. *Texto & Contexto*

Enfermagem 24(2), 344-352. Allikas:

<https://www.scielo.br/j/tce/a/MR8ZKtr94qtv8jBtRbMHcF/?lang=en#>

Sharp, S., Smith, P.K. (2004). Mis on kiusamine? In S. Sharp ja P. K. Smith (Toim) *Võitlus koolikiusamisega. Juhised turvalise koolikeskkonna loomiseks*.

Smith, P. K. (2016). Kiusamisvastane sekkumine koolis. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, nr 4(2), 118-141.

Sullivan, K., Cleary, M., Sullivan, G. (2004). *Kiusamine koolis. Mis see on ja kuidas sellega toime tulla*. AS Atlex.

Thompson, F. T. (2008). Kiusamise ennetamine ja kiusamisele reageerimine. *Uued ajad - uued lapsed. Teadusartiklite kogumik*, 7-17.

Turkka, H. Saarholm, J. (2023). *Laste ja noorukite konfliktid. Käsiraamat keeruliste vastuolude lahendamiseks*. Tartu: Kirjastus Atlex.

Weinstein, S. Mermelstein, R. . (2007). Relations Between Daily Activities and Adolescent Mood: The Role of Autonomy. *Journal of Clinical Child Adolescent Psychology* 36 (2), 182-194.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, *Pille Ilisson*,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “*Kiusajate, ohvrite ja kiusamisega mitteseotud õpilaste hinnangud oma emotsioonidele ja meeleolule*”, mille juhendaja on kaasprofessor Kristi Kõiv, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi Dspace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi Dspace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Pille Ilisson

21.mai 2024